

Wiesław Jasiński

Przestępczość gospodarcza w okresie kryzysu finansów publicznych. Polskie uwarunkowania społeczno-polityczne. Tendencje. Przeciwdziałanie i zwalczanie

SŁOWA KLUCZOWE:

przestępczość gospodarcza, społeczna gospodarka rynkowa, nadużycia, przeciwdziałanie, zwalczanie

Wprowadzenie

Zwiększone zainteresowanie problematyką przestępczości gospodarczej i jej zwalczaniem związane jest najczęściej z istotnymi przeobrażeniami w zakresie organizacji systemu gospodarczego czy zmieniającymi się uwarunkowaniami prowadzenia działalności gospodarczej albo relacjami pomiędzy producentem (przedsiębiorca) a konsumentem (pracownik). Polska pozostaje od kilkunastu lat w obszarze wzmożonych zmian tego typu, co powoduje, że przestępczość gospodarcza jest przedmiotem zainteresowań badaczy – nie tylko specjalistów w zakresie prawa karnego czy kryminologów, ale także socjologów i politologów.

Wszyscy oni przyjmują najczęściej, że przestępstwa gospodarcze to czyny karalne godzące w ponadindywidualne dobra w sferze życia gospodarczego lub im zagrażające, polegające na naruszaniu zaufania związanego z pozycją sprawcy lub instytucją życia gospodarczego, grożące utratą zaufania społecznego do systemu gospodarczego lub jego podstawowych instytucji¹. Zbiór tych przestępstw popełnionych na danym

¹ Por. O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Warszawa 1994, s. 57–58. W definicji tej główną cechą egzemplifikującą tę kategorię jest godzenie w ponadindywidualne interesy w sferze życia gospodarczego. Podobnie definiuje przestępstwo

terytorium w określonym przedziale czasowym stanowi przestępczość gospodarczą. Jest ona opisywana nie tylko w znaczeniu *stricte* prawnym (odnoszącym się do znamion poszczególnych typów przestępstw), ale także kryminologicznym, socjologicznym czy nawet filozoficznym².

Wskazuje się też na kilka cech pozwalających nie tylko na wyodrębnienie tej kategorii spośród innych przestępstw, ale także na charakteryzowanie jej w ujęciu społecznym czy polityczno-kryminalnym. Zalicza się do nich:

- a) niewystępowanie przemocy w poszczególnych jej przejawach;
- b) wytwarzanie pozorów legalności;
- c) powodowanie poważnych strat materialnych i niematerialnych;
- d) anonimowość ofiar, zarówno osób fizycznych, jak i osób prawnych czy poszczególnych instytucji systemu gospodarczego;
- e) usytuowanie sprawców zarówno wśród pracowników przedsiębiorstw, jak i wyższych warstw społecznych, w tym menedżerów i właścicieli podmiotów.

Przestępczość gospodarcza obejmuje szeroki zbiór zachowań karalnych³. Badania dotyczące tego zbioru dokonywane są przy wykorzystaniu dwóch odrębnych koncepcji. Pierwsza – amerykańska – zorientowana jest podmiotowo i opiera się na teorii *white-collar crime* E.H. Sutherlanda⁴.

gospodarcze R. Zawłocki, dla którego jest to czyn ustawowy o określonych cechach ustawowych, określony w przepisie karnym, którego głównym rodzajowym przedmiotem ochrony są określone podstawy prawidłowego obrotu gospodarczego. Por. R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 2004, s. 55. Przestępstwa gospodarcze obejmują zatem czyny skierowane przeciwko interesom podmiotów prywatnych i państwowych. Szerzej na ten temat: A. Bałandynowicz, *System kontroli przestępczości gospodarczej*, cz. 1, „Przegląd Policyjny” 2004, nr 3, s. 5–6.

² Por. A. Zientara, *Przestępstwo nadużycia zaufania z art. 296 kodeksu karnego*, Warszawa 2010, s. 46.

³ Nie wszyscy badacze przyjmują kryterium karalności do klasyfikowania zachowań tworzących zbiór przestępczości gospodarczej. A. Bałandynowicz twierdzi, że przestępczość gospodarcza to karalne, równie dobrze możliwe legalne, ale szkodliwe czyny popełnione w związku z działalnością gospodarczą, obejmujące duże wartości finansowe. Por. A. Bałandynowicz, *System...*, s. 5. Trudno zgodzić się z tego typu podejściem. Wydaje się, że czyny niekaralne, ale powodujące patologie w gospodarce stanowią szerszy zbiór, który można określić mianem nadużyć gospodarczych. Część z nich jest wynikiem naruszeń norm prawnych określających porządek i reguły prowadzenia działalności gospodarczej i stanowi przestępczość gospodarczą, a część związana jest z naruszeniem zasad etyki i dobrych obyczajów i stanowi co najwyżej delikty dyscyplinarne.

⁴ E.H. Sutherlanda – twórcę terminu „przestępczość białych kołnierzyków” – szczególnie interesowały oszustwa popełniane na szkodę akcjonariuszy lub ogółu przez elitę

Zgodnie z nią sprawcami przestępstw gospodarczych są osoby o wysokim statusie społecznym i zawodowym, cieszące się poważaniem społecznym. Koncepcja przestępczości białych kołnierzyków przyjęła się szeroko wśród prawników, kryminologów, socjologów, psychologów, dziennikarzy i polityków⁵. Teoria ta jest aktualnie rozbudowywana i uaktualniana. Proponuje się, dla przykładu, wyodrębnienie sprawców tzw. *corporate crime* – osoby związane z korporacjami (a także same korporacje jako podmioty zbiorowe)⁶ oraz sprawców *occupational crime* – osoby w ramach działalności zawodowej, np. pracowników działających na szkodę pracodawców⁷, ale także pracodawców na szkodę pracowników⁸.

Druga koncepcja przestępczości gospodarczej – europejska – zorientowana jest przede wszystkim przedmiotowo. Klasyfikuje ona, dla przykładu, przestępstwa gospodarcze na:

- a) związane z gospodarką finansową państwa, w tym przestępstwa podatkowe, dewizowe, celne⁹;
- b) związane z obrotem gospodarczym i jego poszczególnymi segmentami, w tym przestępstwa bankowe, ubezpieczeniowe, nieuczciwej konkurencji;
- c) związane z działalnością przedsiębiorców;
- d) związane z ochroną pracowników i konsumentów przed szkodami, które mają swoje źródło w funkcjonowaniu przedsiębiorców¹⁰.

dyrektorską z wyższych sfer biznesowych. Twierdził, że General Motors nie ma kompleksu niższości, United States Steel nie cierpi na kompleks Edypa, a DuPonts wcale nie pragnie powrotu do łona. Założenie, że sprawca może mieć takie patologiczne zaburzenia umysłowe czy emocjonalne, wydaje się niedorzeczne, a jeśli jest niedorzeczne w odniesieniu do przestępstw popełnianych przez biznesmenów, jest takim samym absurdem w odniesieniu do przestępstw popełnianych przez ludzi z niższych warstw ekonomicznych. Por. G. Geis, *On White Collar Crime*, Lexington Books, Lexington KY 1982.

⁵ Por. S.P. Green, *The Concept of White Collar Crime In Law and legal Theory*, Buffalo Criminal Review 2004–2005, s. 1.

⁶ Por. H. Croall, *Understanding white collage crime*, Open University Press 2001, s. 17 oraz M.J. Comer, *Investigating Corporate Fraud*, Gover 2003, s. 4.

⁷ Są to sprawcy *blue-collar crime*. Nazwa nawiązuje do niebieskiego koloru kombinezonów robotników w Stanach Zjednoczonych. Są oni na przykład sprawcami kradzieży czy sprzeniewierzeń jako przestępstw gospodarczych.

⁸ Por. M.B. Clinard, R. Quinney, *Criminal Behavior System: A Typology*, 1973, za: S.P. Green, *The Concept...*, s. 9.

⁹ Często nazywane są też przestępstwami finansowymi.

¹⁰ W powyższej klasyfikacji wykorzystano podział dokonany przed 1989 rokiem przez E.J. Lampe. Por. E.J. Lampe, *Ogólne problemy prawa karnego gospodarczego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1988, nr. 3, s. 114–115.

W Polsce koncepcja przestępczości gospodarczej zorientowana przedmiotowo odgrywała szczególną rolę. Pozwalała bowiem wskazywać na zasadnicze przeobrażenia wynikające z transformacji ustrojowej po 1989 roku. Samo wyodrębnienie różnych kategorii przestępstw gospodarczych miało więc charakter dogmatyczny, ale także pozwalało rozwijać badania w nowym zupełnie obszarze, a wreszcie – wpływało na praktykę zwalczania przestępczości. Dla przykładu, Oktawia Górniok wyodrębniała sześć typowych przejawów przestępczości gospodarczej: przestępczość przedsiębiorstw, przestępstwa bankowe, pranie pieniędzy, korupcję gospodarczą, przestępczość komputerową i przestępczość na szkodę konsumentów¹¹. W typologii tej nie zastosowano jednego kryterium, ale wiele różnych. Obok niej funkcjonowało jeszcze wiele innych klasyfikacji, np. według formy organizacyjno-prawnej podmiotów popełniających przestępstwa albo będących ich ofiarami¹². Przez kilkanaście lat były one bardzo użyteczne w kontekście prowadzonych badań i analiz praktycznych.

Wydaje się jednak, że aktualnie – po 20 latach funkcjonowania gospodarki rynkowej – zaproponować można zupełnie inne kryterium klasyfikowania przestępczości gospodarczej. Może nim być element działalności gospodarczej jako przedmiot przestępstwa (nadużycia). Wyodrębnić można na jego podstawie przestępstwa gospodarcze przeciwko mieniu, przeciwko dokumentacji działalności gospodarczej, przeciwko integralności procesów zarządczych oraz pozostałe. Klasyfikacja ta pozwala też najlepiej uwzględnić karnoprawną ochronę interesów przedsiębiorstwa, konsumentów oraz całego systemu gospodarczego, a także bardzo rozproszone przepisy¹³ porządkować w sposób czytelny i użyteczny nie tylko dla przedstawicieli organów ścigania, ale też uczestników obrotu gospodarczego, w tym przedsiębiorców. Taka klasyfikacja ma także duże znaczenie w okresach zmian koniunktury gospodarczej, np. w obecnej dobie recesji polskiej gospodarki.

Poza tym, bardzo użyteczne pozostaje ciągle kryterium kategorii strat powodowanych przez przestępstwa gospodarcze. Kryterium to może mieć charakter bezpośredni lub pośredni. Przyjęcie korzyści majątkowej

¹¹ O. Górniok, *Przestępczość...*, s. 72.

¹² Miałyby owa klasyfikacja znaczenie dla wyszczególnienia niektórych rodzajów przestępstw gospodarczych np. członków zarządu w spółce akcyjnej czy właścicieli w przypadku samozatrudnienia.

¹³ Przestępstwa gospodarcze ujęte są nie tylko w rozdziale XXXV i XXXVI kodeksu karnego, ale także w innych jednostkach tej ustawy oraz w wielu innych ustawach. Ich systematyka jest bardzo skomplikowana i nie będzie omawiana w niniejszym opracowaniu.

przez pracownika za sporządzenie niekorzystnej dla przedsiębiorstwa kalkulacji cen dotyczącej zakupu drogich półproduktów i skutkujące nieekonomiczną dostawą spowodować może znaczący wzrost kosztów, który przedkłada się na wyniki przedsiębiorstwa i spadek sprzedaży (bezpośrednia szkoda majątkowa). To natomiast przekłada się na spadek cen akcji (szkoda pośrednia). Poza tym, mogą to być szkody wynikające z naruszenia dóbr niematerialnych, które obejmują np.:

- a) negatywny wpływ na morale pracowników przedsiębiorstwa,
- b) osłabienie reputacji przedsiębiorstwa,
- c) spowodowanie negatywnego postrzegania przedsiębiorstwa,
- d) negatywny wpływ na relacje gospodarcze z innym przedsiębiorstwem,
- e) negatywne postrzeganie przez organy administracji państwowej czy samorządowej.

Wielkość szkód pozwala np. na wyodrębnienie spośród przestępczości gospodarczej tzw. afer gospodarczych¹⁴.

Wydaje się, że od 2008 roku zainteresowanie problematyką przestępczości gospodarczej znacznie się zdynamizowało, zarówno w aspektach samego fenomenu zjawiska, jak i możliwości jego ograniczania i implikacji dla życia społecznego i gospodarczego. Aspiracje niniejszego opracowania związane są, w pierwszej kolejności, ze zdefiniowaniem uwarunkowań społeczno-politycznych przestępczości gospodarczej w ostatnich latach. Chodzi zatem o umiejscowienie tego fenomenu w okrzepłej społecznej gospodarce rynkowej i trwałej demokracji, a nie na przestrzeni ostatniego dwudziestolecia czyli przeobrażeń ustrojowych, czemu poświęcano więcej uwagi w latach 90.

Po drugie, istotne będzie zaprezentowanie aktualnych tendencji rozwojowych w obszarze przestępczości gospodarczej. Ma to walor wyznaczania kierunków badawczych, ale przede wszystkim ma pomocniczo definiować założenia polityki kryminalnej państwa w następnych latach.

Po trzecie, zaprezentowane zostaną koszty przestępczości gospodarczej, zarówno w aspektach rangi fenomenu i jego wpływu na funkcjonowanie państwa i społeczeństwa, ale także w kontekście argumentowania

¹⁴ Afera gospodarcza to rozłożone w czasie, zorganizowane działanie grupy aktorów społecznych, którzy wykorzystując (a w niektórych wypadkach tworząc) złożoną sieć powiązań, zmierzają do uzyskania poprzez zмовę nienależnych korzyści gospodarczych (rozumianą również jako uniknięcia strat), kosztem określonego dobra wspólnego (czyli drogą eksternalizacji kosztów na rozproszoną grupę). Por. W. Sokołowicz, M. Gurtowski, K. Pietrowicz, *Wielkie afery gospodarcze po 1989 roku z perspektywy socjologicznej*, [w:] L. Paprzycki, Z. Rau, *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, Warszawa 2009, s. 817.

konieczności intensyfikacji działań prewencyjnych i represyjnych. Opis tychże będzie stanowić końcowy element opracowania.

Uwarunkowania społeczno-polityczne przestępczości gospodarczej

Transformacja ustrojowa na początku lat 90. powodowała liczne problemy społeczne, ekonomiczne i polityczne. Wśród nich pojawiły się także te, które związane były z przestępczością gospodarczą. Jej skala niewątpliwie była jedną z przyczyn negatywnych ocen społecznych i braku akceptacji dla przekształceń ustrojowo-gospodarczych. Dlatego też przestępczość gospodarcza stała się obszarem intensywnych badań i przedmiotem wielu analiz. Ważne było także wypracowanie mechanizmów ograniczania owej patologii, która przyjmowała postać przestępstw charakterystycznych dla gospodarki centralnie sterowanej, także nowych, występujących na tle dokonywanych przekształceń systemowych gospodarki, niespójnego prawa oraz organizacyjnej niewydolności organów kontroli finansowo-gospodarczej i policji. Gospodarka zmieniała się bowiem szybciej niż przepisy regulujące jej działanie, a prawo pozostawało zdecydowanie w tyle, nie przystając do rzeczywistości i powodując narastanie nowych form przestępczości gospodarczej¹⁵.

Badania i analizy wykazały, że decydenci polityczni zostali zaskoczeni skalą przestępstw gospodarczych. Nie stworzono odpowiedniego otoczenia prewencyjnego oraz nie przygotowano wobec nowych kategorii przestępstw właściwych rozwiązań represyjnych – zarówno prawnych, jak i instytucjonalnych¹⁶.

Przez kilkanaście lat nie był *de facto* zmieniany katalog przestępstw gospodarczych pozostających w bezpośrednim zainteresowaniu organów kontroli i ścigania. Wydaje się, że tych błędów nie można popełniać aktualnie. Potrzebne jest szybkie modyfikowanie mechanizmów prawno-orga-

¹⁵ Szeroko na ten temat: L. Sklepkowski, W. Marciniak, R. Zakrzewski, *Przestępczość w okresie przejściowym do gospodarki rynkowej*, „Przegląd Policyjny”, 1991, nr 1, s. 146 i n.

¹⁶ Likwidacja wydziałów PG dokonana w sierpniu 1990 roku musi być uznana za błąd ówczesnego kierownictwa resortu spraw wewnętrznych. W związku z tym w sposób naturalny nasuwa się pytanie: czy decyzja o likwidacji wydziałów PG była przejawem braku wyobraźni, ignorancji lub niekompetencji ówczesnych decydentów, czy też było to ich świadome, przemyślane i celowe działanie. Por. H. Kołecki, *Niektóre węzłowe zagadnienia zwalczania współczesnej zorganizowanej przestępczości gospodarczej w Polsce*, „Przegląd Policyjny”, 1994, nr 2–3, s. 91.

nizacyjnych wobec przestępczości gospodarczej. Najpierw konieczne jest jednak określenie jej uwarunkowań społeczno-politycznych. Te bowiem także zmieniały się od końca lat 90.

Wydaje się, że główne uwarunkowania natury społeczno-politycznej związane są z funkcjonowaniem w Polsce społecznej gospodarki rynkowej. Jej normatywny zakres został określony w konstytucji z 1997 roku¹⁷. Zgodnie z art. 20 obejmuje on trzy elementy składowe: wolność działalności gospodarczej, własność prywatną oraz solidarność, dialog i współpracę społeczną. Odwołanie się ustawodawcy w końcu lat 90. do społecznej gospodarki rynkowej stało się jednoznacznym wskazaniem kierunku procesów w obrębie życia społecznego i gospodarczego – zakaz powrotu do gospodarki nakazowo-rozdzielczej, ale także zakaz budowania ustroju w oparciu o zasady gospodarki wolnorynkowej (liberalnej), bez ingerencji państwa. Oba zakazy stanowią *de facto* ramy, między którymi kreowane są zachowania gospodarcze wszystkich podmiotów, ale również określone są warunki społeczno-polityczne działań nielegalnych w gospodarce. Można przyjąć, że w Polsce budowany jest w ciągu ostatnich kilkunastu lat ustrój gospodarczy różny od liberalnego, uznawanego od czasów E.H. Sutherlanda za mocno prowokujący przestępczość gospodarczą¹⁸.

Elementem składowym społecznej gospodarki rynkowej w stopniu najwyższym wpływającym na charakter przestępczości gospodarczej w Polsce jest solidarność, współpraca i dialog społeczny. Solidarność stoi niejako w konflikcie z dwoma pozostałymi: wolnością gospodarczą i prawem do własności. W ustroju gospodarczym III RP wszystkie te elementy mają się jednakże uzupełniać i żaden nie ma pierwszeństwa przed pozostałymi. Zasada solidarności odwołuje się do idei państwa troszczącego się o potrzeby obywateli oraz do troski tychże o dobro wspólne.

W stopniu najwyższym zasada ta przestrzegana jest w krajach nazywanych opiekuńczymi¹⁹. W nich trzy rodzaje uwarunkowań stymulują poziom przestępczości gospodarczej. Po pierwsze, państwa te ingerują w procesy gospodarcze w taki sposób, aby jak najlepiej dbać o interesy poszczególnych obywateli, a przez to m.in. ograniczać możliwości popeł-

¹⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 483 ze zm.).

¹⁸ Jednocześnie wskazać trzeba, że przestępstwa gospodarcze występują w każdym ustroju gospodarczym. Różne są natomiast ich natężenie, przejawy, a przede wszystkim udział różnych grup społecznych w ich popełnianiu.

¹⁹ Za takie uchodzą np. państwa skandynawskie.

niania przestępstw gospodarczych. Społeczeństwo obywatelskie²⁰ ma wpływać na wysokość tzw. podatków korporacyjnych, które są większe od podatków indywidualnych obywateli. Państwo ma tam także większy niż gdzie indziej wpływ na ustalanie cen, kontrolowanie jakości produktów oraz legislację w wielu obszarach, w których mogą być naruszane prawa uczestników obrotu gospodarczego. Po drugie, państwo opiekuńcze ściga szczególnie intensywnie niektóre kategorie przestępstw gospodarczych, np. podatkowe albo związane z procesami prywatyzacyjnymi – także w celu zapewnienia maksymalnych zysków z gospodarki. Po trzecie, społeczeństwo obywatelskie w państwach opiekuńczych szczególnie aktywnie uczestniczy w zwalczaniu przestępczości gospodarczej i korupcyjnej²¹.

Znaczenie tych trzech uwarunkowań dostrzec można też w polskiej społecznej gospodarce rynkowej. Ich wpływ na skalę i formy zjawiskowe przestępczości gospodarczej jest jednak odmienny. W ciągu ostatnich kilkunastu lat społeczna gospodarka rynkowa przyjmowała wiele z systemu opiekuńczego w zakresie eliminacji/ograniczania patologii gospodarczych, ale też wiele procesów było mocno naznaczonych liberalnie.

Ingerowanie państwa w procesy gospodarcze w polskiej społecznej gospodarce rynkowej²² przebiega w sposób nieuporządkowany, nieskoordynowany i wielokrotnie; ingerencja państwa, zamiast ograniczać sposobność do popełniania przestępstw gospodarczych, staje się istotnym czynnikiem kryminogennym. Do instrumentów interwencji państwowej o szczególnym oddziaływaniu na przestępczość gospodarczą zalicza się

²⁰ Szerzej na jego temat: A. Baładynowicz, *System kontroli przestępczości gospodarczej*, cz. 2, „Przegląd Policyjny”, 2004, nr 4, s. 10 i n.

²¹ Intensywność tego udziału znajduje odzwierciedlenie w corocznych wynikach pomiaru percepcji korupcji na świecie. Od wielu lat poziom tego zjawiska jest najniższy w państwach skandynawskich i Nowej Zelandii. Dla przykładu, międzynarodowa organizacja pozarządowa specjalizująca się w walce z korupcją, Transparency International (TI), opublikowała wyniki dorocznego badania postrzegania skali korupcji w 183 państwach świata – Indeks Percepcji Korupcji 2011. Kolejny raz na pierwszym miejscu uplasowała się Nowa Zelandia. Miejsce to zapewnił jej wynik na poziomie 9,5 punktu na skali, na której 10 punktów oznacza brak korupcji, zaś 0 jej wszechobecność. Dla porównania w 2010 roku Nowa Zelandia zwyciężyła z wynikiem 9,3 punktu. Skład w pierwszej dziesiątce zasadniczo nie uległ zmianie, podobnie jak na dole rankingu, gdzie ponownie sklasyfikowane zostały te same państwa. Najgorsza trójka to odpowiednio Somalia (z wynikiem 1,0 punktu), Korea Północna (1,0) i Myanmar (1,5 punktu). Polska uzyskała 5,5 punktu, dzięki czemu znalazła się na 41. miejscu. W porównaniu z rokiem 2010 oznaczało to poprawę wyniku o 0,2 punktu i utrzymanie pozycji w rankingu. Por. www.antykorupcja.edu.pl.

²² Postrzegane w państwach opiekuńczych m.in. jako sposób na osiągnięcie maksymalnego zysku z gospodarki.

m.in. różnego rodzaju subsydia, subwencje, dotacje itp. Wszystkie te mechanizmy są oparte o prawo do otrzymywania znacznych sum według ogólnych kryteriów, bez jakiegokolwiek świadczenia wzajemnego, co kusi, aby ubiegać się o nie i zapewniać, wbrew rzeczywistości, o spełnianiu wymaganych dla ich przyznania warunków²³.

Wydaje się, że jednym z bardziej jaskrawych przykładów nieodpowiedniej ingerencji państwa w procesy gospodarcze w celu ograniczenia przestępczości gospodarczej, jest sprawa Amber Gold. Zawiodły tu m.in.:

- a) mechanizmy kontroli funkcjonowania określonych podmiotów gospodarczych – domów składowych – świadczących usługi dla obywateli,
- b) sposób informowania społeczeństwa obywatelskiego o zagrożeniach wynikających z określonych form inwestowania,
- c) instrumenty zabezpieczania transakcji realizowanych przez parabanki.

Szczególnie negatywne skutki wadliwego interweniowania przez państwo odczuwają obywatele. Jednocześnie wiele instrumentów ingerencji stymuluje popełnianie przestępstw gospodarczych przez przedsiębiorców. W przypadku Amber Gold były to m.in.: wadliwe instrumenty licencjonowania określonych rodzajów działalności gospodarczej, mankamenty w zakresie funkcjonowania wpisów do Krajowego Rejestru Sądowego²⁴, nierespektowanie norm prudencyjnych w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy, brak integralności procedur dotyczących dopuszczalności do działalności gospodarczej osób karanych.

Wadliwie recypowany do polskiej społecznej gospodarki rynkowej jest także drugi element ograniczania przestępczości gospodarczej – efektywne ściganie np. przestępczości podatkowej czy innych kategorii przestępstw bezpośrednio oddziałujących negatywnie na wielkość dochodów budżetu państwa. Przykładów dostarcza znowu sprawa Amber Gold. Wymienić tu można m.in.:

- a) brak specjalizacji wśród funkcjonariuszy policji i prokuratorów w zakresie wykrywania przestępstw gospodarczych²⁵;
- b) niepodejmowanie działań w określonych okolicznościach faktycznych przez jednostki kontroli skarbowej czy organy ścigania, np. wobec

²³ O. Górniok, *Przestępczość...*, s. 44.

²⁴ Dopiero afera Amber Gold spowodowała, że sejm zmienił przepisy i obecnie sąd rejestrowy, wpisując do KRS nową spółkę i jej członków, będzie mógł otrzymać drogą elektroniczną informacje z KRK (Krajowy Rejestr Karny) o skazaniach osób kandydujących do władz spółek.

²⁵ Sprawy karne dotyczące parabanków – podobne do afery Amber Gold – kierowane były do jednostek/komórek najniżej umiejscowionych w strukturach policji i prokuratury.

przedsiębiorców pozostających w ścisłych relacjach z politykami²⁶ czy też w relacjach rodzinnych²⁷;

- c) brak reakcji organów ścigania na zawiadomienia o popełnionych przestępstwach gospodarczych przez organy nadzoru finansowego;
- d) brak koordynacji działań różnych organów ścigania, w tym służb specjalnych powołanych do ścigania przestępczości gospodarczej.

Trzeci zbiór uwarunkowań charakterystycznych dla państwa opiekuńczego – wzmożone angażowanie społeczeństwa obywatelskiego w zwalczanie patologii, w tym przestępczości gospodarczej – jawi się w odniesieniu do polskiej społecznej gospodarki rynkowej jako rachityczny i aktywowany przez różne czynniki polityczne i społeczne w sposób incydentalny bądź akcyjny²⁸.

Istotne uwarunkowania społeczno-polityczne przestępczości gospodarczej w polskim systemie stanowi ambiwalentna postawa społeczeństwa wobec tej kategorii patologii w gospodarce. Wyraża się ona w coraz bardziej powszechnym tolerowaniu zarówno zdarzeń przestępczych powodujących znaczne negatywne skutki budżetowe (afery gospodarczych²⁹), jak i akceptacji czynów karalnych w miejscu pracy czy przy realizacji transakcji gospodarczych³⁰. Tolerancję dla działań przestępczych w obro-

²⁶ Wykazało to także postępowanie karne w sprawie Amber Gold.

²⁷ W związku z badaniem działalności urzędów skarbowych w okresie funkcjonowania Amber Gold Sąd Rejonowy Gdańsk-Północ powiadomił Prokuraturę Rejonową Gdańsk-Wrzeszcz o podejrzeniu popełnienia przestępstwa przez zarząd spółki Cottonsushi. To jedna z sześciu tysięcy firm, która została podana do prokuratury za złamanie artykułu 77 ustawy o rachunkowości. Prezesem zarejestrowanej w Gdańsku spółki Cottonsushi jest Maria Wiktoria Wałęsa – córka byłego prezydenta RP. Do niej należy połowa wartych 50 tys. zł udziałów w firmie. Zob. <http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/414701,przestepstwo-w-firmie-corki-lecha-walesy-sad-zlozyl-zawiadomienie.html> (dostęp: 19.01.2013).

²⁸ Dla przykładu bardzo pozytywnie należy ocenić angażowanie społeczeństwa obywatelskiego w przeciwdziałanie korupcji w oparciu o rządowy dokument z 17.09.2002 r. *Program zwalczania korupcji – strategia antykorupcyjna* oraz dokument z 25.01.2005 r. *Program zwalczania korupcji – strategia antykorupcyjna – II etap wdrażania 2005-9*. Niestety po 2009 r. zaprzestano działań, które pomagałyby angażować społeczeństwo do aktywności w tym zakresie.

²⁹ Wydaje się, że ostatnie społeczne oburzenie związane z tzw. aferą gospodarczą dotyczyło propozycji korupcyjnej L. Rywina, który proponował kwotę 17,5 mln USD za korzystny kształt ustawy o telewizji i radiofonii. Por. P. Smoleński, *Ustawa za łapówkę, czyli przychodzi Rywin do Michnika*, „Gazeta Wyborcza” z 26.12.2002.

³⁰ Badania Ernst&Young wykazały, że pracownicy wielokrotnie bardzo odmiennie traktują zachowania, które w sposób obiektywny uznawane są za nieetyczne (choć część z nich może być traktowana jako delikty dyscyplinarne), a część – w zależności od

cie gospodarczym traktuje się w coraz bardziej liberalny sposób. Sprzyja to tworzeniu coraz dogodniejszych warunków dla rozwoju wszelkich patologii w życiu gospodarczym. Egli zjawisko takie określa następująco: „społeczeństwo samo w sobie staje się kryminogenne” skoro „[...] pewne zachowania karalne traktuje jako kawalerskie wybryki, a inne uznaje za pewien rodzaj ludowego sportu. Do tych ostatnich należą w szczególności występki skarbowe czy oszustwa ubezpieczeniowe, wyrządzające niewielkie szkody”³¹.

Bardzo ważne uwarunkowania przestępczości w polskiej społecznej gospodarce rynkowej stwarza uprzywilejowana pozycja niektórych aktorów obrotu gospodarczego. Najbogatsi przedsiębiorcy oraz najbardziej zapobiegliwe przedsiębiorstwa potrafią postawić swój interes ponad ogólnospołecznym. W takiej sytuacji działają one niejako w warunkach gospodarki liberalnej, pozostawiając zachowania proobywatelskie państwu, które ma budować dla pozostałej części społeczeństwa społeczną gospodarkę rynkową.

Według tzw. przeciętnego obywatela, wysokie osobistości życia gospodarczego są powiązane ze sprawcami wielkich przestępstw gospodarczych. „Dlatego w ich sprawach albo wcale nie wszczyna się postępowań karnych, a wszczęte często umarza, a gdy już dochodzi do wymierzenia im kary, to bywa ona nieproporcjonalnie łagodna w porównaniu z zyskami, jakie ze swego przestępczego procederu odnosili sprawcy”³².

Zirpnis i Terstegen usiłują dowieść, że współczesne instytucje zabezpieczające prawa jednostki w procesie karnym znakomicie chronią głównie prawa sprawców wielkich przestępstw gospodarczych, korzystających z usług pierwszorzędných prawników. Nie negując racji zabezpieczenia w

szczegółowego przebiegu zdarzenia – jako wykroczenia czy nawet przestępstwa. I tak, zabieranie materiałów biurowych czy sprawdzanie prywatnej poczty w godzinach pracy w sensie prawnym mogłoby być traktowane identycznie. Tymczasem badania wykazują, że pierwsze z zachowań potępia aż 86%, a drugie uznawane jest przez prawie połowę (45%) jako etyczne. Wydaje się, że w ocenie zachowań dużą rolę odgrywać mogły warunki techniczne obu naruszeń, ujęcia historyczne czy ich powszechność. Potwierdza to w pewnym sensie stosunkowo wysoki odsetek osób (25%), które jako etyczne uznają kserowanie materiałów prywatnych na urządzeniach przedsiębiorstwa. Zupełnie niewytłumaczalny pozostaje odsetek 7% osób, które traktują manipulowanie danymi jako zgodne z normami etycznymi. Por. Ernst&Young, *Badania dotyczące nieetycznych zachowań i nadużyć*, Warszawa 2006.

³¹ Por. H. Egli, *Grundformen der Wirtschaftskriminalität. Fallanalysen aus der Schweiz und Bundesrepublik Deutschland*, Heidelberg 1985, s. 33, za: O. Górniok, *Przestępczość...*, s. 47.

³² Tamże, s. 32 i n.

procesie karnym praw jednostki, która pozostaje wobec władzy państwowej w słabszej pozycji, nie widzą takiej potrzeby w sytuacjach, w jakich znajdują się sprawcy poważnych przestępstw gospodarczych. Zaliczają ich bowiem do tych grup społecznych „[...] jakie potrafią postawić swoje interesy ponad ogólnospołecznymi, czego dowodem bywają liczne koncesje władzy na ich rzecz, zmierzające do wyegzekwowania od nich bodaj części ich prawnych obowiązków”³³.

Dalsze funkcjonowanie tego typu mechanizmów może w długiej perspektywie doprowadzić do radykalnego osłabienia zaufania społeczeństwa obywatelskiego do skutecznej budowy polskiej odmiany społecznej gospodarki rynkowej, a tym samym stanowić może zagrożenie dla systemu politycznego. Mechanizmy te stają się groźne z uwagi na tzw. efekt spiralny. Polega on na wypieraniu z poszczególnych branż uczciwych uczestników działalności gospodarczej, którzy nie są w stanie sprostać konkurencji z osiagającymi nielegalne zyski sprawcami przestępstw gospodarczych. W ten sposób ci ostatni osiagają pozycję umożliwiającą im wpływanie przynajmniej na niektóre dziedziny polityki państwa, a także na działalność organów kontrolnych i ścigania. Istnieje obawa, że jeśli postępujący proces takich powiązań nie zostanie zahamowany, w pełni legalne prowadzenie interesów może okazać się w przyszłości, ze względu na niską pozycję ich podmiotu na rynku konkurencyjnym, niemożliwe³⁴.

Powstawaniu scharakteryzowanych negatywnych uwarunkowań przestępczości gospodarczej sprzyjają niestety postawy osób znajdujących się na eksponowanych stanowiskach politycznych³⁵. Ich angażowanie się w przestępczość gospodarczą przyjmuje różne formy. Najgroźniejsze są mechanizmy łapownicze związane ze stanowieniem prawa. Powodują bowiem bezpośrednią dystrybucję przywilejów do pewnych grup społecznych kosztem innych. Inną formą jest udział osób piastujących eksponowane stanowiska polityczne w działaniach korupcyjnych, które wpływają na zakłócenie procesów gospodarczych. Polegają one na przyjmowaniu korzyści majątkowych lub osobistych w związku z wydawaniem decyzji administracyjnych, przestępczym wpływaniem na procesy prywatyza-

³³ W. Zirpnis, O. Terstegen, *Wirtschaftskriminalität. Erscheinungsformen und ihre Bekämpfung*, Lubeka 1963, s.637, za: O. Górniok, *Przestępczość...*, s. 22.

³⁴ Por. O. Górniok, *Przestępczość...*, s. 24.

³⁵ Ten termin prawny organizacje międzynarodowe przyjęły w połowie ubiegłej dekady. W Polsce wprowadzony został w art. 2 pkt. 1f ustawy z 16.11.2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu (tekst jednolity – Dz. U. z 2003 r., nr 153, poz. 1505 z późn. zm.).

cyjne, powodowaniu zakłóceń mechanizmów kontrolnych w gospodarce, udzielaniu zezwoleń i koncesji za łapówki itd. Wszystkie działania tych osób coraz mocniej wpływają na proces, który nazywany jest zawłaszczaniem państwa dla celów korporacji czy partii politycznych. Staje się on tym groźniejszy, że prowadzi bezpośrednio do defraudowania funduszy państwowych. W krajach o nieustabilizowanej demokracji przybiera rozmiary dewastujące życie obywateli i hamujące rozwój, także bez perspektyw dla następnych pokoleń³⁶.

W okresie kryzysu finansowego pojawił się cały szereg negatywnych zjawisk społecznych czy gospodarczych, które mają duży wpływ na rozwój przestępczości gospodarczej. Do głównych zalicza się wzrost bezrobocia i ubożenie społeczeństwa³⁷. Przestępczość gospodarcza powoduje szereg dotkliwych skutków w obszarze społecznym i gospodarczym. W pierwszej kolejności, podważa w praktyce zasady demokratycznego państwa, w tym głównie zasadę równości obywateli wobec prawa. W dalszym ciągu – dereguluje system dystrybucji dochodu narodowego, wprowadzając w to miejsce dysfunkcyjny system rozpowszechniania przywilejów i pogłębiając nierówności w podziale dochodów. Przestępczość gospodarcza niszczy rozwój społeczeństw, deprawuje i pozbawia zwykłych obywateli korzyści, jakie mogliby osiągać z niezakłóconego patologiami systemu. Dotyczy to zresztą nie tylko obecnego pokolenia, ale stwarza zagrożenia dla egzystencji przyszłych generacji społeczeństw wielu krajów³⁸.

Tendencje w zakresie przestępczości gospodarczej w Polsce

Analiza badań nad przestępczością gospodarczą w ostatnich kilku latach pozwala wskazać na pewne tendencje dotyczące skali oraz mechanizmów sprawczych, a także udziału różnych kategorii sprawców w tym fenomenie.

Skalę przestępstw ujawnionych prezentują te badania, w których przedsiębiorcy potwierdzają fakt zaistnienia przestępstwa czy wykroczenia. Dla

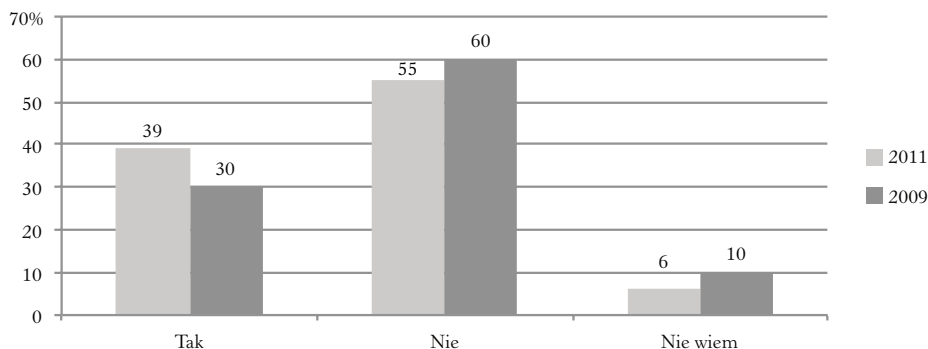
³⁶ Por. W. Jasiński, *Osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych. Przeciwdziałanie korupcji i praniu pieniędzy*, Warszawa 2012, s. 16.

³⁷ O. Górniok wskazuje, że kryzys gospodarczy wpływa na dynamikę działań nielegalnych związanych z wprowadzaniem na rynek papierów wartościowych bez pokrycia, fałszowaniem bilansów, oszustw kredytowych i oszukańczych upadłości. Por. O. Górniok, *Przestępczość...*, s. 43.

³⁸ W. Jasiński, *Osoby...*, s. 15.

przykładu, według badania PricewaterhouseCoopers³⁹, w 2011 roku 39% badanych organizacji w Polsce przyznało, że doświadczyło przestępstwa gospodarczego w ciągu ostatnich 12 miesięcy, co oznaczało wzrost o 9% w stosunku do 2009 roku.

Diagram 1. Wystąpienie przypadków nadużyć wśród polskich przedsiębiorstw

Źródło: PricewaterhouseCoopers, *Badanie przestępczości gospodarczej Cyberprzestępczość rosnącym zagrożeniem w biznesie*, Warszawa 2011.

Najczęściej występującym przestępstwem w Polsce było w 2011 roku sprzeniewierzenie aktywów, które ujawnione zostało w 61% przedsiębiorstw. W porównaniu z 2009 r. odsetek ten był o 8% wyższy. W dalszej kolejności przedsiębiorcy wskazywali na korupcję (26%) i cyberprzestępczość (26%).

W 2011 r., w porównaniu z rokiem 2009, zdecydowanie mniej przedsiębiorców w Polsce doświadczyło korupcji i przekupstwa – spadek wynosi niemal 16%. Zmiana ta może wynikać m.in. z nagłośnienia w mediach przypadków korupcji oraz spadku tolerancji społecznej na ten rodzaj przestępstw, co mogło skłonić organizacje do ostrożności i unikania sytuacji sprzyjających korupcji, mogło również zniechęcić je do informowania o tym nadużyciu. Warto zauważyć, iż na tle Europy Środkowo-Wschodniej Polska plasowała się zdecydowanie korzystniej – w krajach naszego regionu częstotliwość występowania korupcji w 2011 r. była niemal o 10% większa niż w Polsce⁴⁰.

Stosunkowo nowym zjawiskiem na polskim rynku jest cyberprzestępczość, która w 2011 roku wystąpiła w aż 26% pokrzywdzonych przedsiębiorstw, czyli częściej niż średnio w Europie Środkowo-Wschodniej i na

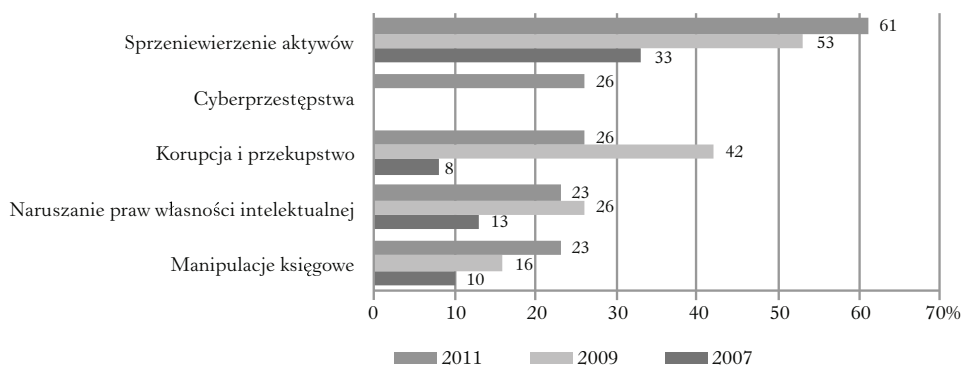
³⁹ PricewaterhouseCoopers, *Badanie przestępczości gospodarczej. Cyberprzestępczość rosnącym zagrożeniem w biznesie*, Warszawa 2011.

⁴⁰ Tamże, s. 6.

świecie, gdzie odsetek wynosił odpowiednio 18% i 23% przedsiębiorstw. Wraz z rozwojem technologii przedsiębiorstwa coraz częściej stają się celem ataku cyberprzestępców, ponadto tak wysoki wynik był częściowo rezultatem zwiększonej uwagi mediów w odniesieniu do tej kategorii przestępstw – co mogło pomóc organizacjom odróżnić cyberprzestępczość od innych kategorii przestępstw i identyfikować jej przypadki.

Manipulacje księgowe wykryte przez 23% polskich przedsiębiorstw okazały się w 2011 r. problemem o nieco większej skali niż w 2009 r., kiedy to w Polsce wskazało je nieco ponad 16% badanych. Niepewność sytuacji na rynkach finansowych i groźba utraty płynności przez organizacje powoduje presję na poprawę wyników finansowych, co sprzyja tego typu manipulacjom. Obecny poziom – 23% – jest porównywalny ze skalą zjawiska obserwowaną w Europie Środkowo-Wschodniej i na świecie⁴¹.

Diagram 2. Najczęściej występujące nadużycia w polskich przedsiębiorstwach w 2011 r.

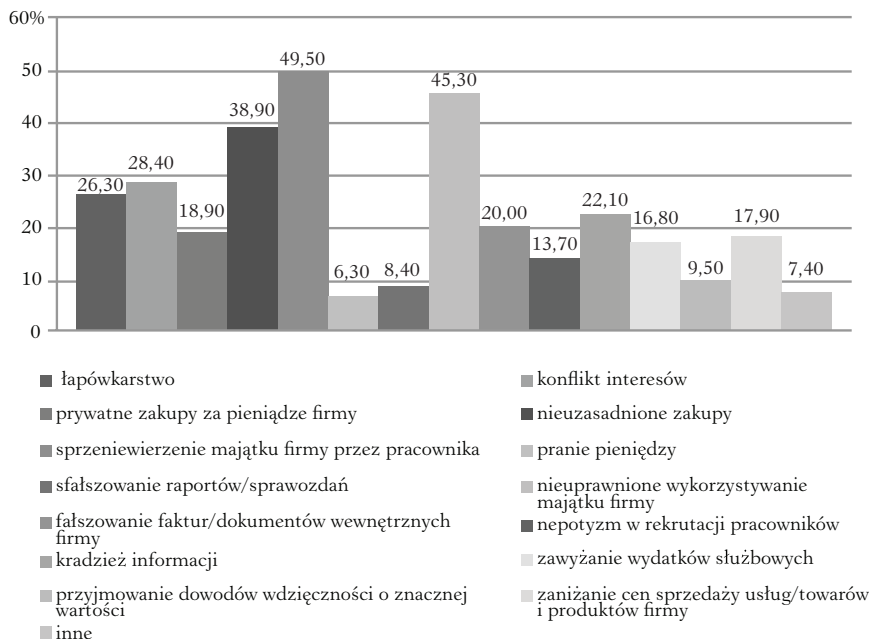

Źródło: PricewaterhouseCoopers, *Badanie przestępczości gospodarczej. Cyberprzestępczość rosnącym zagrożeniem w biznesie*, Warszawa 2011.

Informacji o rozmiarach nadużyć rzeczywistych i ujawnionych dostarczają badania, w których dokonuje się ich podziału na zewnętrzne i wewnętrzne. Potwierdzają one, że najliczniejszą kategorią stały się sprzeniewierzenia majątku przez pracowników (49,5% ocen), nieuprawnione wykorzystanie majątku (45,2%), nieuzasadnione zakupy (38,9%) oraz łapówkarstwo (26,3%) i konflikt interesów (28,4%). Z kolei najmniej liczne są: pranie pieniędzy (6,3%) oraz fałszowanie raportów (8,4%). W badaniach wymienione są różne kategorie zachowań, a wiele spośród nich trudno byłoby zakwalifikować jako przestępstwa czy wykroczenia, np. nepotyzm w rekrutacji pracowników czy konflikt interesów.

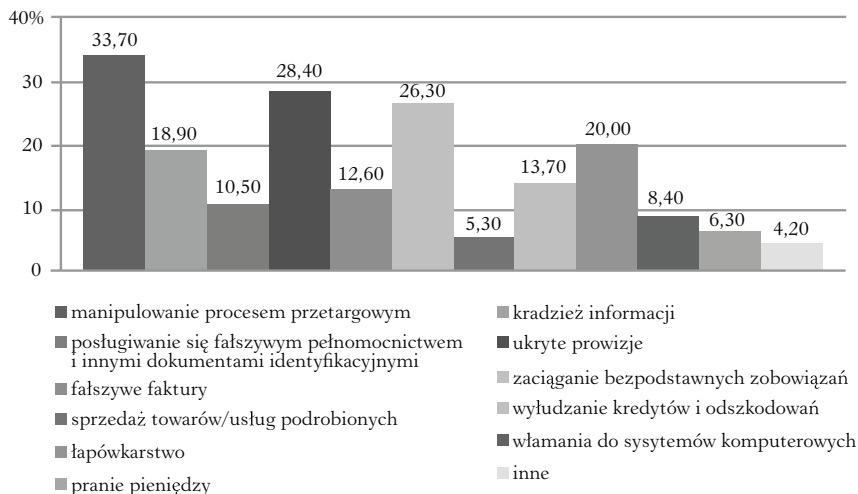
⁴¹ Tamże.

Diagram 3. Nadużycia rzeczywiste w polskich przedsiębiorstwach (na przykładzie nadużyć wewnętrznych)

Źródło: Deloitte, *Nadużycia – niewidzialny wróg przedsiębiorstw. Raport z badania nadużyć gospodarczych w polskich firmach*, Warszawa 2008.

Diagram 4. Nadużycia rzeczywiste w polskich przedsiębiorstwach (na przykładzie nadużyć zewnętrznych)

Źródło: Deloitte, *Nadużycia – niewidzialny wróg przedsiębiorstw. Raport z badania nadużyć gospodarczych w polskich firmach*, Warszawa 2008.

W przypadku nadużyć zewnętrznych do najliczniejszych zalicza się: manipulowanie procesem przetargowym (33,7%), ukryte prowizje (28,4%) i zaciąganie bezpodstawnych zobowiązań (26,3%). Z kolei najmniej liczne są: posługiwanie się fałszywym pełnomocnictwem i innymi dokumentami identyfikacyjnymi (10,5%), włamania do systemów komputerowych (8,4%) i pranie pieniędzy (6,3%).

Rozmiary nadużyć rzeczywistych i ujawnionych prezentują badania dotyczące percepcji zmian ilościowych w przyszłości. We wszystkich badaniach pracownicy (menadżerowie) wskazują na wzrost. Aż 53% twierdzi, że liczba zachowań nieetycznych nie zmieni się w porównaniu do okresu ubiegłego albo wzrośnie; spadek przewiduje jedynie 28%⁴². Podobnie o tendencjach wzrostowych świadczą też badania dotyczące sposobu postrzeżenia poszczególnych kategorii przestępstw (wykroczeń) gospodarczych w przedsiębiorstwach.

Tabela 1. Perspektywy zagrożeń nadużyciami w polskich przedsiębiorstwach

Rodzaj nadużyć	Przypadki nadużyć	Percepcja nadużyć
Sprzeniewierzenie aktywów	61%	30%
Cyberprzestępstwa	26%	34%
Korupcja i przekupstwo	26%	28%
Naruszenie praw własności intelektualnej	23%	37%
Manipulacje księgowe	23%	14%
Oszustwa/nadużycia podatkowe	16%	14%
Zachowania naruszające konkurencję	13%	24%
Pranie pieniędzy	10%	15%
Szpiegostwo gospodarcze	3%	22%
Insider trading	3%	6%
Nadużycia związane ze zrównoważonym rozwojem	0%	5%
Inne	0%	4%

Źródło: PricewaterhouseCoopers, *Badanie przestępczości gospodarczej. Cyberprzestępczość rosnącym zagrożeniem w biznesie*, Warszawa 2011.

Jako prawdopodobne wystąpienie w okresie następnych 12 miesięcy (w 2012 r.) najwięcej polskich przedsiębiorców wskazało: naruszenia praw własności intelektualnej (37%), cyberprzestępczość (34%), sprzeniewierzenia aktywów (30%), korupcję i przekupstwa (28%). Są to jednocześnie

⁴² Por. Deloitte, *Nadużycia – niewidzialny wróg przedsiębiorstw. Raport z...*, Warszawa 2008, s. 6.

cztery najczęściej występujące przestępstwa w Polsce 2011 r.⁴³. Badania wskazują, że istnieją wyraźne rozbieżności pomiędzy skalą rzeczywistego występowania pewnych kategorii nadużyć a prognozowaniem tego typu zagrożeń przez polskich przedsiębiorców na następne 12 miesięcy. W przypadku sprzeniewierzenia aktywów – rzeczywiste występowanie jest wyraźnie wyższe niż prognoza, co może świadczyć o niedocenianiu przez przedsiębiorców kradzieży, która w rzeczywistości jest najczęściej występującą kategorią przestępstw. Z kolei szpiegostwo gospodarcze, cyberprzestępstwa czy naruszanie zasad uczciwej konkurencji oraz własności intelektualnej są tymi przestępstwami, których wskaźnik prognozowania jest wyraźnie wyższy od ich rzeczywistego występowania. Takie sytuacje można interpretować bądź jako obawy „na wyrost” kreowane przez środki masowego przekazu bądź jako rzeczywiste zagrożenia, które jednak nie są wykrywane ze względu na zbyt małe doświadczenie polskich przedsiębiorców przy tego typu nadużyciach⁴⁴.

Tabela 2. Przestępstwa gospodarcze stwierdzone i liczba wszczętych postępowań karnych w sprawach o przestępstwa gospodarcze

Rok	Przestępstwa gospodarcze	
	Liczba postępowań wszczętych	Liczba przestępstw stwierdzonych
2011	75.842	151.655
2010	73.371	154.341
2009	72.735	151.265
2008	69.178	135.305
2007	71.541	143.108
2006	78.290	145.314
2005	72.107	136.801
2004	65.695	152.148
2003	58.855	147.658
2002	51.639	109.698
2001	47.943	103.521
2000	40.550	84.260
1999	35.695	60.393

Źródło: Komenda Główna Policji.

⁴³ PricewaterhouseCoopers, *Badanie przestępczości gospodarczej. Cyberprzestępczość rosnącym zagrożeniem w biznesie*, Warszawa 2011.

⁴⁴ Tamże.

Źródłem informacji o przestępczości gospodarczej jest statystyka kryminalna. W Polsce zbiory danych o przestępstwach gospodarczych prowadzą policja i prokuratura. Poniżej przedstawione są główne tendencje dotyczące skali tych nadużyć w oparciu o statystyki policyjne. Pozwalają one na wykazanie wzrostu w zakresie przestępstw gospodarczych w latach 1999–2011 o 250%. Podwoiła się też liczba postępowań przygotowawczych wszczętych w sprawach przestępstw gospodarczych.

W tej grupie najwięcej zanotowano stwierdzonych przestępstw kradzieży – 197 253, oszustw – 61 034 i przywłaszczenia – 23 986. W każdym przypadku odnotowuje się też niewielką dynamikę w okresie 2000–2011 – od 13% w przypadku oszustw i 15% w odniesieniu do przywłaszczenia, po spadek o 11% w przypadku kradzieży. Pozostałe przestępstwa przedstawia poniższa tabela.

Tabela 3. Wybrane kategorie przestępstw gospodarczych stwierdzonych w Polsce w latach 2009–2011

	Rok	Postępowania wszczęte	Ogółem wszczęte postępowania gospodarcze bez korupcyjnych	% udział obszaru do ogółu wszczętych przestępstw gospodarczych	Przestępstwa stwierdzone	Ogółem stwierdzone przestępstwa gospodarcze bez korupcyjnych	% udział obszaru do ogółu stwierdzonych przestępstw gospodarczych
Przestępczość intelektualna	2009	4768	66 851	7,13	40956	142 960	28,65
	2010	3577	67 288	5,32	29498	154 483	19,09
	2011	3824	70 190	5,45	27841	139 463	19,96
Przestępczość ubezpieczeniowa	2009	462	66 851	0,69	768	142 960	0,54
	2010	449	67 288	0,67	828	154 483	0,54
	2011	487	70 190	0,69	879	139 463	0,63
Przestępczość akcyzowa	2009	1444	66 851	2,16	1850	142 960	1,29
	2010	1657	67 288	2,46	1772	154 483	1,15
	2011	1599	70 190	2,28	1796	139 463	1,29
Przestępczość przeciwko środowisku	2009	4400	66 851	6,58	3810	142 960	2,67
	2010	4043	67 288	6,01	3325	154 483	2,15
	2011	4022	70 190	5,73	3315	139 463	2,38
Przestępczość na szkodę Unii Europejskiej	2009	643	66 851	0,96	551	142 960	0,39
	2010	435	67 288	0,65	560	154 483	0,36
	2011	388	70 190	0,55	593	139 463	0,43
Przestępstwa prania pieniędzy	2009	164	66 851	0,25	284	142 960	0,20
	2010	133	67 288	0,20	311	154 483	0,20
	2011	134	70 190	0,19	339	139 463	0,24

	Rok	Postępowania wszczęte	Ogółem wszczęte postępowania gospodarcze bez korupcyjnych	% udział obszaru do ogółu wszczętych przestępstw gospodarczych	Przestępstwa stwierdzone	Ogółem stwierdzone przestępstwa gospodarcze bez korupcyjnych	% udział obszaru do ogółu stwierdzonych przestępstw gospodarczych
Przestępstwa związane z sektorem bankowym	2009	6218	66 851	9,30	11186	142 960	7,82
	2010	5130	67 288	7,62	11695	154 483	7,57
	2011	4002	70 190	5,70	9124	139 463	6,54
Przestępczość w zakresie podatku VAT	2009	85	66 851	0,13	561	142 960	0,39
	2010	93	67 288	0,14	718	154 483	0,46
	2011	85	70 190	0,12	659	139 463	0,47
Przestępczość na szkodę rynku kapitałowego	2009	55	66 851	0,08	34	142 960	0,02
	2010	50	67 288	0,07	18	154 483	0,01
	2011	52	70 190	0,07	36	139 463	0,03
Przestępczość komputerowa	2009	1594	66 851	2,38	2021	142 960	1,41
	2010	1941	67 288	2,88	1670	154 483	1,08
	2011	2544	70 190	3,62	1636	139 463	1,17
Przestępczość farmaceutyczna	2009	346	66 851	0,52	270	142 960	0,19
	2010	344	67 288	0,51	585	154 483	0,38
	2011	481	70 190	0,69	1042	139 463	0,75
Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu	2009	26691	66 851	39,93	61265	142 960	42,85
	2010	27144	67 288	40,34	66801	154 483	43,24
	2011	28017	70 190	39,92	66352	139 463	47,58
Przestępczość na szkodę spółek	2009	3295	66 851	4,93	2216	142 960	1,55
	2010	3392	67 288	5,04	2312	154 483	1,50
	2011	3816	70 190	5,44	2475	139 463	1,77
Przestępczość związana z przetargami publicznymi	2009	47	66 851	0,07	8	142 960	0,01
	2010	44	67 288	0,07	10	154 483	0,01
	2011	53	70 190	0,08	26	139 463	0,02
Oszustwo komputerowe gospodarcze	2009	655	66 851	0,98	970	142 960	0,68
	2010	826	67 288	1,23	616	154 483	0,40
	2011	998	70 190	1,42	1361	139 463	0,98
Przestępczość związana z naruszaniem praw pracowniczych	2009	3583	66 851	5,36	2541	142 960	1,78
	2010	3814	67 288	5,67	2930	154 483	1,90
	2011	3475	70 190	4,95	3319	139 463	2,38
Kradzież energii elektrycznej	2009	9076	66 851	13,58	8126	142 960	5,68
	2010	9144	67 288	13,59	8553	154 483	5,54
	2011	7933	70 190	11,30	7106	139 463	5,10

Źródło: Biuro Kryminalne Komendy Głównej Policji, Wyniki monitoringu kluczowych obszarów przestępczości gospodarczej w latach 2009–2011, Warszawa 2012.

Najlepiej statystycznie ujęte są przestępstwa w obrocie gospodarczym (rozdział XXXVI kodeksu karnego): nadużycie zaufania (art. 296), oszustwa kapitałowe (art. 297), oszustwo ubezpieczeniowe (art. 298), pranie pieniędzy (art. 299), przestępstwa przeciwko wierzycielom (art. 300–302) i fałszowanie dokumentacji gospodarczej (art. 303).

Tabela 4. Stwierdzone przestępstwa w obrocie gospodarczym (rozdział XXXVI kodeksu karnego)

Rok	Art. 296 par. 1–4	Art. 297	Art. 298	Art. 300 par. 1–3	Art. 301 par. 1–3	Art. 302	Art. 303 par. 1–3	Art. 296 a
2011	427							59
2010	365	5335	45	1851	41	41	32	57
2009	551	6599	64	1692	34	34	41	44
2008	539	6098	48	1915	48	38	37	26
2007	795	5989	83	2380	56	60	71	169
2006	926	6346	154	2772	106	54	114	36
2005	868	5680	146	2949	103	67	104	10
2004	873	4064	208	3162	119	75	122	0
2003	991	2804	236	3198	132	80	121	0
2002	913	2728	312	2828	137	67	161	-
2001	814	3396	337	2641	148	50	160	-
2000	673	3254	232	2557	110	49	134	-
1999	599	2288	171	2198	77	31	158	-

Źródło: Komenda Główna Policji.

Wskazać można tu następujące charakterystyki dotyczące rozmiarów poszczególnych przestępstw:

- tendencja spadkowa przestępstw nadużycia zaufania (art. 296 k.k.) w latach 2006–2011,
- największa w grupie liczba oszustw kapitałowych (art. 297 k.k.) – od 2288 w 1999 r. do 5335 w 2011 oraz utrzymywanie się tej kategorii na wysokim poziomie w latach 2005–2010 (od 5680 do 5335),
- wyraźny spadek oszustw ubezpieczeniowych w latach 2001–2010 (od 337 do 45) i utrzymywanie się tej kategorii na niskim poziomie nieprzekraczającym 350 czynów,
- wysoka liczba przestępstw niezaspokojenia wierzycieli (art. 300 k.k.) na tle wszystkich kwalifikacji przeciwko interesom wierzycieli (art. 300–302 k.k.), a także tendencja spadkowa tej kategorii – od 3198 w 2003 do 1851 w 2010),

- e) niewielka liczba przestępstw fałszowania dokumentacji gospodarczej (art. 303 k.k.), np. w 2010 r. – 32,
- f) niewielka liczba przestępstw korupcji gospodarczej (art. 296a k.k.) – w całym okresie 2003–2011 było to zaledwie 365 czynów stwierdzonych, co daje 40 przestępstw rocznie, a to pozwala określić, że przez 9 lat każda z komend wojewódzkich policji w Polsce stwierdziła dwa takie przestępstwa⁴⁵.

Koszty przestępczości gospodarczej w Polsce

Przestępstwa gospodarcze powodują szereg dotkliwych skutków w gospodarce poszczególnych krajów. W pierwszej kolejności zwiększają koszty funkcjonowania poszczególnych organizacji gospodarczych, a w konsekwencji podnoszą koszty makrofiskalne poprzez np. utratę przychodów z podatków czy prywatyzacji, wzrost kosztów zamówień publicznych czy samej działalności gospodarczej. Powodują też ograniczenia inwestycji i wzrostu gospodarczego. W konsekwencji niszczą rozwój społeczeństw, deprawują i powodują zmniejszanie wydatków na bieżącą egzystencję. Dotyczy to zresztą nie tylko obecnego pokolenia, ale stwarza zagrożenia dla egzystencji przyszłych.

Jednakże percepcja tych konsekwencji przestępstw gospodarczych jest ograniczona. Przedsiębiorcy nastawieni na osiąganie zysków rzadko rozstrzygają negatywne skutki zdarzeń gospodarczych w skali makro. Ważniejsze, co zrozumiałe, jest dla nich ograniczanie negatywnych konsekwencji we własnej organizacji, jej kontrahentów i mikroskali procesów gospodarczych. Zatem zdecydowanie istotniejsze jest dla nich rozstrzygnięcie, jakie są skutki nadużyć dla poszczególnych przedsiębiorstw. Wymienia się tu najczęściej dwie kategorie – straty finansowe i pozafinansowe.

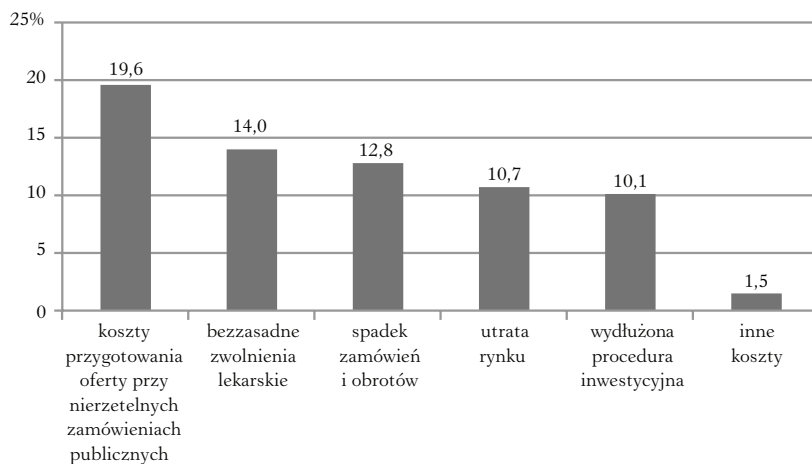
Straty finansowe jako konsekwencje przestępstw gospodarczych mogą mieć charakter bezpośredni lub pośredni. Pierwsze są wynikiem głównie przestępstw przeciwko mieniu: kradzieży, sprzeniewierzenia, przywłaszczenia czy oszustw. Są więc związane z utratą przez przedsiębiorstwo różnych składników majątkowych, w tym środków pieniężnych, środków trwałych i zapasów. Dotyczą zarówno przedsiębiorstw dużych, jak

⁴⁵ Jest to tym bardziej zaskakujące, iż w latach 2003–2011 nastąpił radykalny wzrost stwierdzonych przestępstw przekupstwa (art. 229 k.k.), w tym z udziałem przedsiębiorców, np. w 2003 r. – 478 czynów, a w 2011 – 1465. Pozwala to przypuszczać, że dynamika korupcji gospodarczej jest znaczna, a przestępstwa te są powszechne w środowisku gospodarczym.

i mikroprzedsiębiorców: małych i średnich przedsiębiorstw. W każdym zresztą mogą doprowadzić do niewypłacalności i upadłości.

Straty finansowe związane z utratą składników majątkowych przedsiębiorstwa mogą mieć charakter incydentalny, związany z pojedynczym aktem defraudacji. Ich wielkość może być zresztą różna, w zależności od inwencji pracownika i sposobu zorganizowania przestępstwa, a konsekwencje dla przedsiębiorstwa – nieistotne, znaczące albo katastrofalne. Częściej jednakże straty mają charakter ciągły, powodowany przez powtarzalne działania przestępcze różnych pracowników, w różnych strukturach organizacyjnych przedsiębiorstwa. Taki ich charakter częściej wpływa negatywnie na organizację, prawidłowość procesów oraz wyniki działalności. Składniki majątkowe utracone przez przedsiębiorstwo są trudne do odzyskania, co powoduje kolejne konsekwencje natury finansowej. Ich katalog można zresztą rozbudowywać. Dla przykładu, utrata pewnych środków trwałych powoduje obniżenie jakości produkcji co skutkuje obniżeniem konkurencyjności produktu na rynku, spadkiem sprzedaży, utratą pozycji itd.

Diagram 5. Przykładowe typy kosztów pośrednich ponoszonych przez przedsiębiorstwa w związku z korupcją

Źródło: *Polscy przedsiębiorcy przeciw korupcji. Mechanizmy antykorupcyjne w praktyce przedsiębiorstw*, red. M. Bąk, P. Kulawczuk, Warszawa 2008, s. 41.

Nie tylko przestępstwa przeciwko mieniu powodują bezpośrednie straty finansowe. Podobnie mogą oddziaływać inne kategorie nadużyć. Dla przykładu, zachowania korupcyjne pracowników wobec innych przedsiębiorstw powodują koszty, które nie zawsze są rekompensowane lepszą

pozycją, a wręcz przeciwnie – mogą powodować powstawanie kolejnych strat. W tym przypadku kosztami będą kwoty łapówek wręczanych przez pracowników (menedżerów, zaopatrzeniowców, dostawców), a kwalifikowanych bezpośrednio w zobowiązania przedsiębiorstwa.

Zdecydowanie obszerniejszy rodzajowo może być katalog pośrednich strat finansowych. Dodatkowo mogą być one bardziej dotkliwe. Znaczenie mają tu wszystkie kategorie przestępstw gospodarczych. Trudno tu zresztą – inaczej niż w przypadku kosztów bezpośrednich – wskazać hierarchię ich negatywnego wpływu. Dla przykładu, przestępstwo fałszowania sprawozdań może wpływać pośrednio na straty finansowe w podobny sposób, jak zachowania korupcyjne. Poza tym, mogą one być wypadkową różnych zachowań przestępczych. Dlatego, przedstawione poniżej rodzaje kosztów (finansowych, pośrednich) ponoszonych w związku z korupcją mają wyłącznie znaczenie dla ich rozpoznawalności w środowisku pracowniczym/menedżerskim.

Jednymi z najczęściej wymienianych kosztów pośrednich są te, które wiążą się z utratą kontrahentów (rynku)⁴⁶. Mają one charakter mierzalny. Ich pojawienie się w przedsiębiorstwie jest procesem, którego przebieg zależny jest od kategorii nadużycia. Dla przykładu, przestępstwa przeciwko mieniu powodować mogą zmiany procesów technologicznych czy spadek jakości produkcji, a te z kolei wpływają na negatywne dla przedsiębiorstwa reorganizacje rynku odbiorców czy dostawców. Jeszcze inaczej determinują utratę kontrahentów zachowania korupcyjne. Żądanie łapówek przez pracowników może zniechęcać przedsiębiorców do współpracy gospodarczej albo może powodować taki dobór kontrahentów, który będzie negatywnie wpływać na rentowność przedsiębiorstwa. Wręczanie łapówek może także w pewnych okolicznościach zniechęcać do kontaktów biznesowych niektórych przedsiębiorców. Z kolei fałszowanie sprawozdań czy oszustwa księgowe powodować mogą rezygnację ze współpracy wśród instytucji finansowych, w szczególności banków albo przedsiębiorstw, których działalność uzależniona jest od wyników finansowych kontrahentów. Należy także odnotować, że utrata rynku związana może być z przeorientowaniem zachowań konsumentów, którzy preferują towary sprzedawane przez przedsiębiorstwa, niekojarzone z nadużyciami.

Utrata rynku może mieć charakter przejściowy, a po wprowadzeniu działań naprawczych i redukcji nadużyć odnotowuje się powrót konsumencki czy nawiązywanie współpracy z kontrahentami. Częściej jednak ma charakter nieodwracalny i może skutkować koniecznością głębokich

⁴⁶ W badaniach Deloitte, 18,9% przedsiębiorców wskazuje na te koszty.

zmian strukturalnych lub upadłością. Utrata rynku wiązać się może także z dużymi kosztami społecznymi, w szczególności gdy dotyczy korporacji międzynarodowych. Obejmują one utratę miejsc pracy, obniżanie kwalifikacji zawodowych, redukcje dochodów itd.

Przestępstwa gospodarcze powodować mogą także koszty pośrednie związane z wydłużeniem się procesów inwestycyjnych. Decydować mogą tu głównie zachowania korupcyjne: żądanie i przyjmowanie łapówek przez menedżerów, wręczanie korzyści majątkowych i osobistych przedsiębiorcom uczestniczącym w procesie inwestycyjnym, a także żądanie łapówek od osób pełniących funkcje publiczne za pozwolenia związane z konkretnymi inwestycjami. Wydłużanie się procesów inwestycyjnych poza zwiększaniem się kosztów powodować może także różne skutki dodatkowe, np. związane z nieprzydatnością niektórych elementów inwestycji (wydłużanej), nieodpowiednimi technologiami (przestarzałymi) czy niepożądanymi zmianami u kontrahentów.

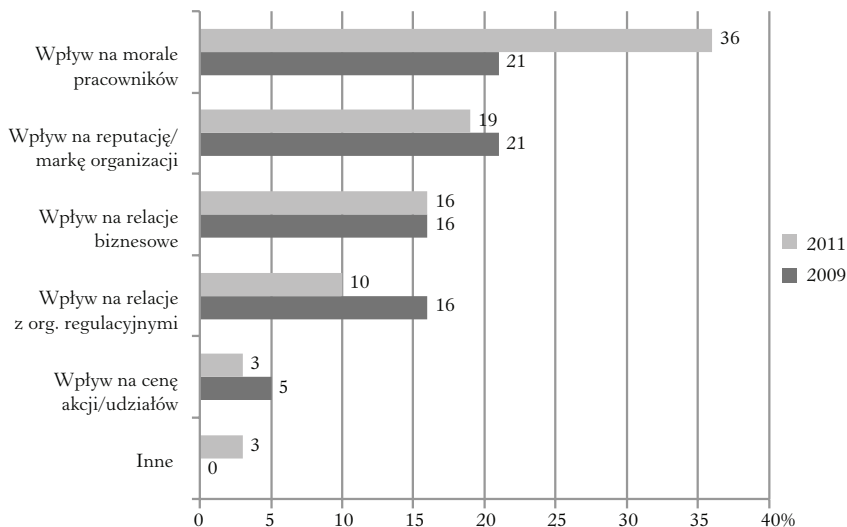
Koszty pośrednie związane są także z przygotowywaniem zamówień w sposób warunkowany nadużyciami w przedsiębiorstwie albo też ze spadkiem zamówień lub obrotów. Z jednej strony jest to konsekwencja czynnika związanego z utratą przetargów i niemożności realizowania zamówień publicznych oraz innych zleceń z powodu praktyk korupcyjnych stosowanych przez konkurencję. Z drugiej strony można założyć, że przedsiębiorstwa nie chcą współpracować z nierzetelnym i nieuczciwym partnerem biznesowym. Potwierdza to hipotezę, iż przedsiębiorstwa nieuczciwe nie mogą w długiej perspektywie liczyć na lojalność klientów i kontrahentów, którzy prędzej czy później zaczną obawiać się o własne interesy i narażenie na podobne praktyki w stosunku do nich samych⁴⁷.

Duża grupa kosztów o charakterze pośrednim może być wynikiem przede wszystkim fałszowania sprawozdań i oszustw księgowych. Zalicza się tu: spadek ceny akcji, trudności w dostępie do źródeł finansowania, wycofanie się z giełdy. Koszty pośrednie związane są także ze skutkami postępowań karnych przeciwko przedsiębiorcom – sprawcom przestępstw gospodarczych. Zalicza się do nich np. utratę specjalistów, których zastąpienie wymaga czasu i dodatkowych nakładów, absencję w zakresie wykonywanych obowiązków związanych z uczestnictwem w czynnościach procesowych albo konieczność ponoszenia kosztów ekspertyz w przedsiębiorstwie.

⁴⁷ *Polscy przedsiębiorcy przeciw korupcji. Mechanizmy antykorupcyjne w praktyce przedsiębiorstw*, red. M. Bąk, P. Kulawczuk, Warszawa 2008, s. 41.

Niemierzalne (pozafinansowe) koszty przestępstw gospodarczych związane są z wpływem na: markę przedsiębiorstwa, reputację, relacje z organami regulacyjnymi, morale pracowników i kierownictwa.

Diagram 7. Niemierzalne koszty nadużyć

Źródło: PricewaterhouseCoopers, *Badanie przestępczości gospodarczej. Cyberprzestępczość rosnącym zagrożeniem w biznesie*, Warszawa 2011.

Niemierzalność tych kosztów jest w pewnym sensie umowna. Wydaje się, że niektóre z nich mogą być określone finansowo, szczególnie gdy skutek ma charakter całościowy, np. wpływ nadużycia na reputację przedsiębiorstwa doprowadza je do upadłości.

Aktualny stan wiedzy naukowej nie pozwala na dokładniejsze, niebudzące wątpliwości, szacowanie wymiernych kosztów przestępstw gospodarczych. Ograniczenia dotyczą zarówno dorobku teoretycznego szeroko rozumianych nauk społecznych, jak i wiarygodności dostępnych danych empirycznych na temat, w miejscu i czasie konkretnych zjawisk korupcyjnych i defraudacyjnych. Stosowane w praktyce badawczej metody kosztów korupcji i defraudacji dają wyniki bardzo przybliżone i zbyt rozbieżne⁴⁸.

Najogólniejsze przyczyny trudności z szacowaniem kosztów nadużyć w biznesie można sprowadzić do:

a) niejawności nadużyć w przedsiębiorstwie,

⁴⁸ M. Gurtowski, R. Sojak, *Opracowanie koncepcji szacowania społecznych i ekonomicznych kosztów zachowań korupcyjnych*, [w:] J. Kosiński, K. Krak (red.) *Korupcja i antykorupcja. Wybrane zagadnienia*, cz. II, Szczytno 2011, s. 128.

- b) definiowania poszczególnych zachowań przestępczych,
- c) określenia kategorii kosztów,
- d) rozgraniczania między kosztami i zyskami nadużyć.

Zasadniczym podejściem w analizowaniu kosztów przestępstw gospodarczych są badania empiryczne najczęściej przyjmujące postać sondaży, wywiadów zogniskowanych oraz studiów. Zadaje się w nich pytania osobom, które miały styczność z korupcją lub defraudacją o np. wartość skradzionych składników majątkowych, wartość łapówek itd. Analizy takie cechują się reprezentatywnością i wysokim poziomem rzetelności, ale ich istotność jest ograniczona⁴⁹.

Wielkość strat w 2011 roku uległa „przesunięciu” w kierunku strat o niższych wartościach. W 2011 r. 42% organizacji dotkniętych nadużyciami w Polsce szacowało wartość wymiernych strat na kwotę mniejszą niż 100000 dolarów, podczas gdy w 2009 r. ten odsetek wynosił 31%. Natomiast 13% polskich przedsiębiorstw w 2011 r. mówiło o stratach powyżej 5 mln dolarów – dla porównania w 2009 r. mówiło tak 16% organizacji. Co ciekawe, w 2011 r. na świecie odsetek organizacji dotkniętych nadużyciami, które poniosły straty powyżej 5 mln dolarów, był mniejszy niż w Polsce i wynosił 10%⁵⁰.

W innych badaniach (z 2008 r.)⁵¹ aż 57% przedsiębiorców wskazało na straty nieprzekraczające 250000 zł rocznie. Jednocześnie 13% ankietowanych stwierdziło wystąpienie strat z tego tytułu przekraczających kwotę 1 mln złotych. Równocześnie, przy znaczącym wzroście strat nieprzekraczających kwoty 250 tys. złotych (15%), odnotowano zauważalny spadek wskazań na straty przekraczające ten próg. Może być to konsekwencją wzrostu liczby nadużyć popełnianych przez menedżerów średniego szczebla, przy jednoczesnym spadku zdarzeń tego typu, których dopuszczają się klienci i odbiorcy.

Przeciwdziałanie i zwalczanie przestępczości gospodarczej w Polsce

Zinstytucjonalizowana reakcja państwa na różne patologie gospodarcze i społeczne obejmuje dwa podstawowe segmenty działań: przeciw-

⁴⁹ Tamże, s. 131

⁵⁰ PricewaterhouseCoopers, *Badanie przestępczości gospodarczej. Cyberprzestępczość rosnącym...*, s. 7

⁵¹ Deloitte, *Nadużycia – niewidzialny wróg przedsiębiorstw...*, s. 15.

działanie i zwalczanie (ściganie karne). W przypadku przestępczości gospodarczej zostały one zdefiniowane w programach rządowych lub ustawach⁵². Pierwszy segment zawiera zestaw regulacji prawnych a także funkcji pełnionych przez organy państwowe oraz podmioty prywatne (przedsiębiorstwa) i ma na celu zapobieżenie pojawianiu się przejawów nadużyć⁵³. Drugim elementem reakcji państwa na przestępstwa gospodarcze jest zwalczanie zdefiniowane w wielu ustawach określających zadania różnych organów (służb, formacji) polegające m.in. na wykrywaniu i ściganiu karnym ich sprawców.

Dla prezentacji kryminalistycznych aspektów walki z przestępstwami gospodarczymi konieczne jest scharakteryzowanie obu segmentów oraz relacji między nimi.

Przeciwdziałanie (zapobieganie) przestępczości gospodarczej jest to ogół działań przedsiębiorców i organów ścigania nastawionych na uniemożliwienie organizacjom przestępczym i indywidualnym sprawcom popełniania przestępstw z wykorzystaniem składników majątkowych i pozycji przedsiębiorstw w gospodarce. Działania zapobiegawcze mają różny charakter, zasięg i skuteczność. Stosowane powinny być w sposób uporządkowany i konsekwentny. Niestety w 2011 r. największa część przestępstw gospodarczych została wykryta w Polsce przez przypadek (16%)⁵⁴, a coraz większej liczbie nadużyć przeciwdziała się za pomocą mechanizmów znajdujących się poza kontrolą przedsiębiorstw.

Tymczasem najskuteczniejsze są systemy przeciwdziałania przestępstwom gospodarczym oparte na zarządzaniu ryzykiem. W Polsce stosuje je zaledwie 3% przedsiębiorstw⁵⁵. Można wskazać kilka podstawowych korzyści, jakie uzyskują przedsiębiorstwa stosujące podejście oparte na ryzyku w ujawnianiu nadużyć. Po pierwsze, pozwala ono efektywniej wykorzystywać wszystkie instrumenty, jakimi dysponuje przedsiębiorstwo w danym momencie. Po drugie, ogranicza koszty stosowania poszczegól-

⁵² Chodzi tu o ustawę z 16.11.2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (tekst jednolity Dz. U. z 2010 r. Nr 46, poz. 276) oraz ustawy określające zadania poszczególnych organów (służb, formacji) w zakresie wykrywania przestępstw (gospodarczych).

⁵³ Por. E. Guzik-Makaruk, W. Filipkowski, *System przeciwdziałania i zwalczania procederu prania pieniędzy – ze szczególnym uwzględnieniem roli instytucji obowiązanych*, [w:] E. Pływaczewski (red.) *Przestępczość zorganizowana. Świadek koronny. Terroryzm. W ujęciu praktycznym*, Zakamycze 2005, s. 234 i n.

⁵⁴ PricewaterhouseCoopers, *Badanie przestępczości gospodarczej. Cyberprzestępczość rosnącym...*, s. 22

⁵⁵ Tamże.

nych instrumentów do ujawniania nadużyć oraz zmniejsza straty. Po trzecie, powoduje, że doświadczenia i wiedza pracowników na temat nadużyć są lepiej wykorzystywane w określonych środowiskach organizacyjnych, uwzględniających m.in. strukturę oraz zakres prowadzonej działalności. Po czwarte, powoduje, że identyfikowanie metod nadużyć staje się dla przedsiębiorstw łatwiejsze, a przestępcom ogranicza się możliwości wdrażania coraz bardziej wysublimowanych mechanizmów oraz nadużywanie do celów przestępczych kolejnych obszarów działalności.

Wszystkie wymienione powyżej okoliczności i czynniki opisują przewagę kompleksowego podejścia do przeciwdziałania przestępstwom gospodarczym nad działaniami niezdefiniowanymi, nieokreślonymi w formie dokumentacyjnej, nieuwjętymi w perspektywie czasowej itd.

Dobrze zaplanowane działania profilaktyczne mają spowodować m.in. większy udział pracowników w ograniczaniu przyczyn, przejawów i skutków przestępstw gospodarczych. W tym miejscu warto wskazać na jeden aspekt zaangażowania pracowniczego w ujawnianie nadużyć w gospodarce – *whistleblowing*. Oznacza on działania podejmowane samorzutnie przez pracownika (*whistleblowera*⁵⁶) będącego świadkiem nieprawidłowości w miejscu pracy⁵⁷.

Państwo powinno zapewniać tym osobom odpowiednią ochronę. Musi ona mieć charakter kompleksowy i obejmować środki administracyjne, bezpieczeństwo fizyczne, ochronę miejsca pracy i kariery zawodowej, ochronę integralności psychicznej⁵⁸ itd. W ciągu ostatnich 10 lat

⁵⁶ Po raz pierwszy użyto tej nazwy dla określenia naukowców z Massachusetts Institute of Technology wykonujących dla NASA badania o kluczowym znaczeniu w ramach programu Apollo. Zauważyli oni, że sprawy idą w złym kierunku i poinformowali kierownictwo NASA o nieprawidłowościach. Po katastrofie amerykańskiego statku kosmicznego w NASA i kilku przedsiębiorstwach wprowadzono przepisy mające na celu ochronę osób, które przekazują tzw. złe wiadomości, w tym także o nadużyciach. Por. B. Martinet, Y.-M. Marti, *Wywiad gospodarczy. Pozyskiwanie i ochrona informacji*, Warszawa 1999, s. 125–126.

⁵⁷ Najczęściej informacje są przekazywane zarządowi przedsiębiorstwa, rzadziej organom ścigania. Dla przykładu, pracownica ENRON – S. Watkins – złożyła na ręce prezesa Kennetha Laya sześciostronicową notatkę, w której informowała o nieprawidłowościach w zakresie rachunkowości i zarządzania finansami. Prezes zignorował notatkę. Wraz z dwoma innymi kobietami – demaskatorkami (C. Cooper z Worldcomu oraz C. Rowley z FBI) została uznana przez tygodnik TIME za Człowieka Roku 2002. Kenneth Lay zmarł w więzieniu, odsiadując wyrok 25 lat z oskarżenia o popełnienie jedenastu przestępstw. Por. W. Rogowski, *Whistleblowing: bohaterstwo, zdrada czy interes?*, „Przegląd Corporate Governance”, 2007, nr 1, s. 1.

⁵⁸ Ch. Speckbacher, *The protection of whistleblowers in the light of GRECO's work*, The 13th International Anti-Corruption Conference, Athens, 30 October–2 November 2008.

zaobserwowano powolne, jednak realne zmiany w tym obszarze, a pożyteczność *whistleblowingu* jest coraz częściej doceniana ujawnianiu przestępstw gospodarczych i zapobieganiu im⁵⁹. Tym niemniej wydaje się, że główną przeszkodą w szerokim stosowaniu możliwości, jakie daje *whistleblowing*, są rozwiązania polskiego prawa pracy oraz procedury karnej, a także praktyka stosowania tegoż prawa⁶⁰. Dla przykładu, gdy pracownik określonego przedsiębiorstwa zawiadomi organy ścigania o nadużyciach, a te odmówią wszczęcia postępowania lub je umorzą, demaskator nie ma uprawnień do kwestionowania tych decyzji. Zażalenie w aktualnym stanie prawnym przysługuje bowiem wyłącznie pokrzywdzonemu oraz instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, która złożyła zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa. Nie przysługuje natomiast osobie fizycznej, która takie zawiadomienie złożyła. Poza tym, informacje o nadużyciach przełożonych przekazane przez pracownika traktowane mogą być w przedsiębiorstwie w kategoriach przyczyn konfliktu. Z kolei w orzecznictwie dominuje pogląd, że konflikt, zwłaszcza sprowokowany przez pracownika, może być uzasadnioną przyczyną wypowiedzenia⁶¹. Takie stosowanie prawa niewątpliwie nie sprzyja ujawnianiu postaw demaskujących przestępstwa.

Drugi segment systemu – zwalczanie przestępstw gospodarczych – należy utożsamiać z funkcją ścigania karnego realizowaną głównie przez policję i prokuraturę. Funkcja ta obejmuje rozpoznawanie przestępstwa, wykrywanie nadużyć i ich sprawców oraz udowadnianie winy sprawcom. Są one realizowane na podstawie przepisów ustaw określających kompetencje organów i służb.

Na początku lat 90. zdecydowanie opóźniono powołanie struktur policyjnych, które miałyby szerokie rozpoznanie w zakresie nowych kategorii przestępstw gospodarczych. Niestety sytuacja ta nie jest uporządkowana do dzisiaj. Ciągłe mamy do czynienia z istotnym wydłużaniem dystansu, w którym funkcjonariusze pozostają w tyle za przestępcami gospodarczymi. Nie pomagają w tym względnie coraz lepiej zbudowane bazy danych, coraz lepsze prawo i coraz więcej uprawnień dla organów ścigania. Czasami brakuje zwykłej determinacji, koordynacji działań, ustalania priorytetów i specjalistycznych kwalifikacji poszczególnych funkcjonariuszy.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Por. A. Wojciechowska-Nowak, *Jak zdemaskować szwindel? Czyli krótki przewodnik po whistle-blowingu*, Warszawa 2008, s. 13.

⁶¹ Por. A. Wojciechowska-Nowak, *Jak zdemaskować...*, s. 23.

szy. Zamiast tego są pochopne decyzje, przypadkowe działania i coraz lepiej nagłaśniana akcyjność.

Wydaje się, że eliminowanie przestępczości gospodarczej uznać należy za główne wyzwanie dla organów ścigania, a priorytety w tym zakresie powinny być determinowane jedynie przez wielkość organizacji i strat powodowanych nadużyciami. Wobec największych zagrożeń policja musi stosować już teraz ofensywne metody, takie jak łapownictwo kontrolowane i operacje specjalne, i to nie w sposób incydentalny, ale powszechny i stymulowany specjalistycznym przygotowaniem całych formacji i poszczególnych funkcjonariuszy. Z mojego punktu widzenia tylko skuteczność postępowań przeciwko sprawcom nadużyć daje właściwy rezultat odstraszenia i odpowiednio wspomaga strategie profilaktyczne. Trzeba bowiem pamiętać, że sprawcy nadużyć w przedsiębiorstwach są już teraz bardzo dobrze zorganizowani i skuteczni jak nigdy dotąd.

STRESZCZENIE

Zainteresowanie problematyką przestępczości gospodarczej zdynamizowało się od 2008 r., zarówno w aspektach samego fenomenu, jak i możliwości jego ograniczania i implikacji dla życia społecznego i gospodarczego. Aspiracje tego opracowania związane są w pierwszej kolejności ze zdefiniowaniem uwarunkowań społeczno-politycznych przestępczości gospodarczej w okrzepłej społecznej gospodarce rynkowej i trwałej demokracji. Zaprezentowano aktualne tendencje rozwojowe tej kategorii i przedstawiono też jej koszty w kontekście argumentowania konieczności intensyfikacji działań prewencyjnych i represyjnych. Opis tychże stanowi końcowy element artykułu.

Wiesław Jasiński

THE ECONOMIC CRIME DURING PUBLIC FINANCE CRISIS. POLISH SOCIO-POLITICAL CIRCUMSTANCES. TENDENCY. COUNTERACTING AND FIGHTING

The interest of economic crime issues was intensified since 2008 in phenomenon aspects as well as possibilities of its reduce and implication for community and economy in our country. Firstly, aspirations of this article are linking with definition of socio-political circumstances of economic crime in firmly established social market economy and lasting democracy. There was presented actual developing

tendency this category in content of intensification of prevention activities and fighting methods. They were explained in past part of article.

KEY WORDS: *economic crime, social market economy, fraud, counteracting, fighting*

Bibliografia

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., nr 78, poz. 483).
- Ustawa z 16.11.2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy i finansowaniu terroryzmu (tekst jednolity – Dz. U. z 2003 r., nr 153, poz. 1505 z późn. zm.).
- Badania dotyczące nieetycznych zachowań i nadużyć. Ernst&Young, Warszawa 2006.
- Deloitte, *Nadużycia – niewidzialny wróg przedsiębiorstw. Raport z badania nadużyć gospodarczych w polskich firmach*, Warszawa 2008.
- PricewaterhouseCoopers, *Badanie przestępczości gospodarczej. Cyberprzestępczość rosnącym zagrożeniem w biznesie*, Warszawa 2011.
- Program zwalczania korupcji – strategia antykorupcyjna – II etap wdrażania 2005-9 z 25.01.2005 r.
- Program zwalczania korupcji – strategia antykorupcyjna z 17.09.2009 r.
- A. Bałandynowicz, *System kontroli przestępczości gospodarczej*, cz. 1, „Przegląd Policyjny”, 2004, nr 3.
- A. Bałandynowicz, *System kontroli przestępczości gospodarczej*, cz.2, „Przegląd Policyjny”, 2004, nr 4.
- M. Bąk, P. Kulawczuk, *Polscy przedsiębiorcy przeciw korupcji. Mechanizmy antykorupcyjne w praktyce przedsiębiorstw*, Warszawa 2008.
- M.J. Comer, *Investigating Corporate Fraud*, Gover 2003.
- H. Croall, *Understanding white collage crime*, Open University Press 2001.
- H. Egli, *Grudformen der Wirtschaftskriminalitat. Fallanalysen aus der Schweiz und Bundesrepublik Deutschland*, Heidelberg 1985.
- G. Geis, *On White Collar Crime*, Lexington Books, Lexington KY 1982.
- O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Warszawa 1994.
- S.P. Green, *The Concept of White Collar Crime In Law and legal Theory*, „Buffalo Criminal Review” 2004–2005.
- M. Gurtowski, R. Sojak, *Opracowanie koncepcji szacowania społecznych i ekonomicznych kosztów zachowań korupcyjnych*, [w:] J. Kosiński, K. Krak (red.) *Korupcja i antykorupcja. Wybrane zagadnienia*, cz. II, Szczytno 2011.

- E. Guzik-Makaruk, W. Filipkowski, *System przeciwdziałania i zwalczania procederu prania pieniędzy – ze szczególnym uwzględnieniem roli instytucji obowiązkanych*, [w:] E. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana. Świadek koronny. Terroryzm. W ujęciu praktycznym*, Zakamycze 2005.
- W. Jasiński, *Osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych. Przeciwdziałanie korupcji i praniu pieniędzy*, Warszawa 2012.
- H. KołECKI, *Niektóre węzłowe zagadnienia zwalczania współczesnej zorganizowanej przestępczości gospodarczej w Polsce*, „Przegląd Policyjny”, 1994, nr 2–3.
- E.J. Lampe, *Ogólne problemy prawa karnego gospodarczego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1988, nr 3.
- B. Martinet, Y-M. Marti, *Wywiad gospodarczy. Pozyskiwanie i ochrona informacji*, Warszawa 1999.
- W. Rogowski, *Whistleblowing: Bohaterstwo, zdrada czy interes?*, „Przegląd Corporate Governance”, 2007, nr 1.
- L. SkłEpkowski, W. Marciniak, R. Zakrzewski, *Przestępczość w okresie przejściowym do gospodarki rynkowej*, „Przegląd Policyjny”, 1991, nr 1.
- P. Smoleński, *Ustawa za łapówkę, czyli przychodzi Rywin do Michnika*, „Gazeta Wyborcza” z 26.12.2002.
- W. Sokołowicz, M. Gurtowski, K. Pietrowicz, *Wielkie afery gospodarcze po 1989 roku z perspektywy socjologicznej*, [w:] L. Paprzycki, Z. Rau, *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, Warszawa 2009.
- R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 2004.
- A. Zientara, *Przestępstwo nadużycia zaufania z art. 296 kodeksu karnego*, Warszawa 2010.
- W. Zirpnis, O. Terstegen, *Wirtschaftskriminalitat. Erscheinungsformen und ihre Bekampfung*, Lubeck 1963.
- <http://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/414701,przestepstwo-w-firmie-corki-lecha-walesy-sad-zlozyl-zawiadomienie.html> (dostęp: 19.01.2013)
- <http://www.antykorupcja.edu.pl>